

УДК 316.344:316.346.32-053.6

МОЛОДЬ У СУСПІЛЬСТВІ НЕРІВНИХ: РИЗИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Сокурянська Людмила Георгіївна – доктор соціологічних наук, професор, завідувачка кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У статті аналізуються результати загальнонаціонального дослідження «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством», здійсненого за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» Соціологічною асоціацією України протягом лютого – вересня 2017 року. Підкреслюється, що авторська гіпотеза щодо становища молоді в суспільстві нерівних знайшла своє підтвердження у матеріалах цього дослідження. Зокрема зазначається, що у порівнянні з іншими віковими групами українська молодь не відрізняється більш високими показниками соціальної нерівності; більше того, що стосується таких нових видів нерівності, як цифрова нерівність, «мобільна» нерівність тощо, молодь має певні переваги у порівнянні зі старшими поколіннями. Робиться висновок, що сучасну українську молодь не можна назвати найбільш знедоленою групою, втраченим поколінням, що у неї з'являються можливості реалізації своїх життєвих, зокрема професійних, планів завдяки тим ресурсам (вік, освіта), якими вона володіє.

Ключові слова: соціальні нерівності, молодь, нові соціальні нерівності, соціальні ресурси, доступ до соціальних ресурсів.

В статье анализируются результаты общенационального исследования «Социальные неравенства: восприятие украинским обществом», осуществленного при финансовой поддержке Международного фонда «Відродження» Социологической ассоциации Украины в течение февраля - сентября 2017 года. Подчеркивается, что авторская гипотеза о положении молодежи в обществе неравных нашла свое подтверждение в материалах этого исследования. В частности отмечается, что по сравнению с другими возрастными группами украинская молодежь не отличается более высокими показателями социальной неравенства; более того, что касается таких новых видов неравенства, как цифровое неравенство, «мобильное» неравенство и т.д., молодежь имеет определенные преимущества по сравнению со старшими поколениями. Делается вывод, что современную украинскую молодежь нельзя назвать наиболее обездоленной группой, потерянными поколением, что у неё появляются возможности реализации своих жизненных, в частности профессиональных, планов благодаря тем ресурсам (возраст, образование), которыми она владеет.

Ключевые слова: социальные неравенства, молодежь, новые социальные неравенства, социальные ресурсы, доступ к социальным ресурсам.

The article is devoted to the analysis of results of nationwide research «Social Inequalities: Perception of Ukrainian Society» which was carried out with the financial support of the International Renaissance Foundation by Sociological Association of Ukraine during February - September 2017. It is emphasized that the author's hypothesis on the situation of youth in a society of unequal found its confirmation in the materials of this study. In particular, it is noted that Ukrainian youth is not distinguished by high rate of social inequality compared to others age groups. Moreover, youth have certain advantages over older generations with such new types of inequality as digital inequality, «mobile» inequality etc. It is concluded that modern Ukrainian youth can't be called the most disadvantaged group, lost generation; that it has the opportunity to realize its life, in particular professional, plans due to own resources (age, education).

Keywords: social inequalities, youth, new social inequalities, social resources, social resources access.

За всіх часів однією з фундаментальних характеристик будь-якого суспільства була соціальна нерівність: так було вчора, так є сьогодні, так буде завжди. Історія розвитку людства свідчить про те, що позбавитися соціальної нерівності неможливо. Усі намагання подолати її, втілюючи на практиці ті чи інші теорії соціальної рівності, не досягли своєї мети, доводячи утопічність таких теорій. Неможливість позбавитися соціального розшарування зумовлюється тим, що навіть за умов гіпотетичної ситуації викорінення власно соціальних причин нерівності завжди будуть залишатися причини, пов'язані зі станом фізичного чи психологічного здоров'я, інтелектуальними здібностями людини, що не дозволить їй мати рівний доступ до тих чи інших соціальних благ.

З огляду на неминучість соціальної нерівності, вона завжди привертала на себе увагу мислителів та науковців різних галузей знання: філософів, істориків, соціальних психологів, політологів, правників, економістів і, звичайно, соціологів. Причини та наслідки нерівності людей у суспільстві, конфлікти, що нею актуалізуються, були і сьогодні є чи не головною сферою теоретичних та емпіричних студій у галузі соціологічної науки. Не випадково сучасний американський соціолог Нейл Смельзер називає соціологію наукою про нерівність.

Нові і нові звернення соціологів до проблематики соціальних нерівностей зумовлюються тим, що з розвитком того чи іншого соціуму одні види нерівності стають менш актуальними чи зовсім зникають; інші набувають більшої розповсюженості, провокуючи соціальну напруженість, кризову ситуацію в суспільстві, яка може призвести, в тому числі, до його революційних перетворень; з'являються нові види нерівності, спричинені (особливо в умовах сучасного світу) не стільки власно соціальними, скільки технічними, технологічними, культурними тощо факторами. В якості прикладу нових нерівностей частіше за все наводять так звану цифрову нерівність.

Будучи завжди нагальною суспільною проблемою, соціальні нерівності актуалізують постановку наукової проблеми, яка у своєму сучасному вигляді зумовлюється браком методологічного арсеналу відповідних досліджень.

Доводити актуальність соціологічного вивчення соціальних нерівностей в сучасному українському суспільстві навряд необхідно. Вітчизняні науковці мають чималий досвід теоретичного та емпіричного опрацювання проблематики соціальних нерівностей. Ми маємо на увазі таких українських соціологів, як С. Бабенко, О. Балакірева, Є. Головаха, Н. Коваліско, О. Куценко, С. Макеев, В. Паніотто, М. Шульга та ін. (див., наприклад: [1, 2, 3]). Що стосується так званих нових нерівностей, то їхньому аналізу ще у 2006 році була присвячена колективна монографія «Новые социальные неравенства» [4]. Попри безперечну наукову значущість цієї монографії, підкреслимо, що більш-менш розгорнутого визначення поняття «нові соціальні нерівності» в представлених там текстах ми не знайшли. Не будучи фахівцем саме в аналізі соціальних нерівностей, ми будемо використовувати поняття «нові соціальні нерівності», маючи на увазі нерівний доступ тих чи інших соціальних груп до таких нових для нашого суспільства ресурсів, як різноманітні цифрові технології, можливості мобільності тощо. Отже, теоретичною базою даної статті є наукові студії зазначених вище дослідників соціальних нерівностей.

Що стосується обраного нами ракурсу дослідження, а саме становища молоді у суспільстві нерівних, то при його опрацюванні ми, в тому числі, спираємось на роботи таких вітчизняних та закордонних науковців, як О. Балакірева, Є. Головаха, Ю. Зубок, В. Лісовський, О. Омельченко, В. Чупров та ін. При цьому особливу теоретичну значущість для наших власних молодіжних студій мають праці О. Омельченко (див., наприклад: [4]) та дослідження за керівництва О. Балакіревої, здійснені Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка, результати яких представлені у численних публікаціях співробітників цього інституту (див., наприклад: [5]).

Емпіричну базу нашої публікації склали результати загальнонаціонального дослідження «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством», здійсненого САУ за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» протягом лютого – вересня 2017 року¹. Аналізуючи отримані в межах цього дослідження дані, ми ще раз одержали підтвердження нашим міркуванням щодо становища молоді в суспільстві нерівних, яким, звичайно, є й українське суспільство. Наші оцінки цього становища, м'яко кажучи, дещо відрізняються від соціального, медійного та подекуди навіть академічного дискурсу з приводу зазначеної проблеми. Йдеться про те, що у публікаціях ЗМІ, повсякденному спілкуванні з друзями, знайомими, у виступах колег на наукових конференціях, семінарах. «круглих столах» досить часто лунає думка про те, що з точки зору соціальної нерівності найбільш вразливими соціально-демографічними групами є молодь та люди похилого віку. Якщо з приводу останніх нам важко щось заперечити (хоча і тут є аргументи *contra*), то назвати сучасну українську молодь знедоленим, більш того, втраченим поколінням, як її називають деякі наші колеги, ми аж ніяк не можемо. Зразу ж відповімо на можливі звинувачення в тому, що ми дивимось на молодь крізь «рожеві окуляри», не помічаючи її численних проблем, вирішення яких стикається сьогодні з величезними труднощами. Стверджуючи, що представники сучасного молодого покоління нашої країни є рівними серед нерівних, тобто для них, як і для представників інших демографічних груп, доступ до тих чи тих соціальних ресурсів є обмеженим (якщо не закритим), ми, по-перше, виходимо з оцінок самих молодих свого становища у суспільстві, а по-друге, спираємось на результати багатьох соціологічних досліджень, зокрема дослідження, зазначеного вище.

Що стосується самооцінок молоді свого місця у соціумі, то тут в якості приклада ми можемо навести есе, які пишуть студенти-соціологи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в рамках освоєння навчального курсу «Соціологія молоді». Есе мають назви: «Чи легко бути молодим?» та «Молодь початку XXI століття: втрачене покоління?» Деякі із цих есе представлені в електронному журналі кафедри соціології ХНУ імені В. Н. Каразіна «Социология будущего...» (див., напр.: [7]). Лейтмотивом абсолютної більшості цих есе є теза, що бути молодим і легко, і важко; що людина у будь-якому віці має чимало проблем, які треба вирішувати; що «дітям» легше, ніж «батькам», адже останні

¹ Опитування в межах цього дослідження проводилося з 28 серпня по 6 вересня 2017 року в 24-х областях України та м. Києві. Всього опитано 2046 респондентів Стандартні відхилення при достовірних 95 відсотках і співвідношенні змінних від 0,1 : 0,9 до 0,5 : 0,5 становлять 1,33 – 2,21 відсотка Метод отримання інформації: індивідуальне інтерв'ю «віч-на-віч» за місцем проживання респондента.

Звернемо увагу на такі дані, представлені у таблиці 2: серед 18 – 29-річних 54,4 % опитаних працюють, ще 23 % навчаються (сукупний відсоток зайнятих серед молодих становить 77,4, що суттєво не відрізняється від показників зайнятості інших працездатних вікових груп). У цьому контексті підкреслимо, що, попри всі проблеми з працевлаштуванням, саме молоді люди мають ресурси, які вигідно відрізняють їх серед інших вікових груп, – це вік та рівень освіченості (близько 20 % у групі 18 – 29-річних навчаються у ВНЗ, 66,5 % уже мають базову чи повну вищу освіту) (див. табл. 3).

Таблиця 3.

Рівень освіти українських громадян різних вікових груп (у % до опитаних)

	Вік					В цілому по масиву
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років та старше	
Початкова, базова середня освіта (9 класів)	1,3	0,8	1,2	0,8	9,1	3,1
Повна загальна середня освіта	32,1	21,6	31,1	31,4	37,7	31,3
Базова вища освіта	33,3	28,9	35,4	41,4	30,2	33,4
Повна вища освіта, вчений ступінь	33,3	48,7	32,3	26,4	23,0	32,2
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

З огляду на зазначене вище, підкреслимо, що така нова нерівність, як цифрова, аж ніяк не характеризує сучасну молодь, рівень дигіталь-компетентності якої та залучення до інтернет-практик є значно вищим, ніж відповідні характеристики старших поколінь (88,6 % у наймолодшій віковій групі регулярно користуються інтернетом, серед 30 – 39-річних це роблять 75,3 %, серед 40 – 49-річних – 59,4 %, серед 50 – 59 – річних – 32,8 %, серед тих, кому 60 років та більше, – 13,1 %). Серед наймолодших з опитаних більше тих, хто користується електронною поштою (73,4 %), здійснює покупки/оплату послуг через інтернет, зареєстрований у соціальних мережах (90 %), веде свій блог (3,1 %) тощо (див. табл. 4).

Таблиця 4.

Інтернет-практики українського населення різних вікових груп (% до опитаних)

Інтернет-практики	Вік					Всього по масиву
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років та старше	
Зареєстровані в соціальних мережах	90,0	70,6	52,9	31,9	9,7	49,1
Ознайомлюються з останніми новинами, поточною інформацією, відвідують сайти державних, громадських структур	53,0	59,0	54,6	40,3	17,6	43,1
Шукають інформацію для навчання, підвищення кваліфікації	39,0	33,8	23,1	10,0	3,4	21,0
Спілкуються в чатах, соціальних мережах (Facebook, Twitter тощо)	70,1	52,3	38,3	21,4	6,3%	36,3
Беруть участь у форумах, онлайн-конференціях	9,0	7,2	5,7	2,2	0,8	4,8
Ведуть свій блог	3,1	2,3	1,4	1,4	0,2	1,6
Користуються електронною поштою	58,7	54,9	40,3	23,6	8,2	35,6
Шукають інформацію, потрібну для виконання професійних обов'язків	34,0	34,3	31,4	18,3	5,3	23,5
Використовують Інтернет для розваг та дозвілля (поповнюють художньою та науковою літературою власну електронну бібліотеку, знаходять та дивляться фільми, слухають музику тощо)	67,5	49,7	42,6	27,8	12,9	38,8
Шукають інформацію для хобі на теми, які цікавлять (кулінарія, автомобілі, садівництво, спорт, живопис тощо)	49,4	47,2	44,0	31,1	11,2	35,0
Грають в комп'ютерні ігри он-лайн	35,2	20,6	14,3	8,6	3,0	15,9
Шукають однодумців, партнерів для реалізації нових ідей, проектів, ініціатив	12,6	6,7	5,7	2,8	1,1	5,6
Спілкуються за допомогою спеціальних програм (Skype, WatsUpp, Viber, Sipnet та ін.)	58,9	49,5	41,7	25,0	12,0	36,1
Шукають інформацію про товари/послуги, здійснюють покупки он-лайн, сплачують комунальні, транспортні послуги	46,1	42,3	34,3	19,4	5,1	28,1
Підробляють (створюють сайт на замовлення, поширюють рекламу тощо)	5,0	2,8	1,4	0,6	0,4	2,0
Просто блукають в мережі	28,7	20,9	16,9	12,5	4,7	16,2
Інше	0,2	0,3	0,6	0,0	0,8	0,4
Нічого	0,0	3,1	6,6	18,9	39,1	15,1

Якщо говорити про знання іноземних мов, що, як і дигіталь-компетентність, є важливим показником освіченості людини та високо цінується сьогодні роботодавцями, то і в цьому молоді «випереджають» старших: представників наймолодшої групи більше як серед тих, хто позначив рівень свого знання певної іноземної мови (англійської, німецької тощо) як *середній*, так і серед тих, хто позначив його як *достатній* та *дуже високий рівень*.

Що стосується ще одного відносно нового виду соціальної нерівності — «мобільної» нерівності, на якій акцентував увагу З. Бауман [8], то молодь, що природно, є більш мобільною. В межах нашого дослідження це знайшло своє відображення у більш високих показниках закордонних подорожей молодіжної групи за останні 3 роки.

Аналізуючи потенційну протестну активність молоді, зокрема її готовність брати участь у протестних акціях (мітингах, демонстраціях тощо), ми виявили, що у цьому випадку наші молоді респонденти майже не відрізняються від представників інших вікових груп (див. табл. 5). Як свідчать дані, представлені в таблиці 5, серед 18 – 29-річних відповіли, що *обов'язково брали б чи скоріше брали б участь* в акціях протесту 24,1 % опитаних, серед 30 - 39-річних – 21,9 %, серед 40 – 49-річних – 30,3 %, серед 50 - 59-річних – 26,7 %, серед тих, кому 60 років та більше, – 15,2 %. При цьому ймовірність таких акцій у їхньому місті/селі наймолодші з наших респондентів зазначали рідше, ніж представники інших вікових груп (про таку ймовірність говорили 26,2 % із них; серед 30 – 39-річних – 31,7 %, серед 40 – 49-річних – 31,4 %, серед 50 – 59-річних – 31,1 %, серед тих, кому 60 років і більше, – 25,8 %).

Таблиця 5.

Рівень готовності українських громадян взяти участь у протестних акціях за віковими групами
(у % до опитаних)

	Вік					В цілому по масиву
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років та старше	
Обов'язково братимуть участь	5,5	4,6	6,6	6,1	3,4	5,1
Скоріше, братимуть	18,6	17,3	23,7	20,6	11,8	17,8
Важко відповісти	17,6	22,4	18,9	18,3	10,8	17,1
Скоріше, не братимуть	30,5	33,0	30	33,1	31,2	31,5
Не братимуть участі	27,8	22,7	20,8	21,9	42,8	28,5
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Отже, здійснений нами попередній аналіз результатів загальнонаціонального дослідження «Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством» довів, що молодь не є більш «нерівною» групою, ніж представники інших вікових груп. Більш того, нові форми соціальної нерівності, перш за все такі, як цифрова нерівність, культурна нерівність (зокрема мовні компетенції), «мобільна» нерівність тощо стосуються переважно представників старших поколінь. Доступ до ресурсів, що зумовлюють зазначені види нерівності, у сучасних молодих людей, у тому числі наших співвітчизників, є значно більш широким, аніж у їхніх батьків та дідів. Це, на наш погляд, суттєво знижує ризики самореалізації української молоді, підвищує її конкурентоздатність на ринку праці. Що стосується традиційних форм соціальної нерівності, то для молодих вони є не більш (але й не менш) актуальними, чим для старших поколінь. Таким чином, спираючись на отриману нами соціологічну інформацію, ми можемо стверджувати, що сучасні молоді є рівними серед нерівних, що їх важко віднести до найбільш знедолених вікових груп, назвати втраченим поколінням (у всякому разі на індивідуальному рівні). Останнє може стати реальністю; покоління сучасної молоді може бути втраченим для українського суспільства, якщо держава не зробить все можливе для того, щоб наша молодь могла самореалізуватися на Батьківщині, щоб вона не шукала щастя за кордоном, а працювала на благо свого рідного краю.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Куценко О. Общество неравных. Классовый анализ неравенств в современных обществах: опыты западной социологии / Куценко О.Д. – Харьков : Издательский центр Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, 2000. – 316 с. 2. Коваліско Н. В. Стратифікаційні порядки суспільства: методики та емпіричні розвідки в регіональному розрізі / Н. В. Коваліско // Український соціум. – 2010. – № 3 (34). – С. 7-16. 3. Бабенко С. С. Динаміка соціально-економічних нерівностей в Україні: масове сприйняття та структурні перетворення / С. С. Бабенко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 418-425. 4. Новые социальные неравенства / под. ред. С. Макаева. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2006. – 355 с. 5. Омельченко Е. Л. Молодежь: открытый вопрос / Е. Л. Омельченко. – Ульяновск : Симбирская книга, 2004. – 184 с. 6. Участь молоді у суспільному житті: економічна активність. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2012 року) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dsmsu.gov.ua/media/2014/01/10/5/dopovid_2013_na_sait_new.pdf. 7. Молодь про нестерпну легкість свого буття (есе студентів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Чи легко бути молодим?») // Соціологія майбутнього: научний журнал по проблемам соціології молодіжної та студентської, 2011. Випуск 1 – 2. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sociology.kharkov.ua/images/docs/magazine/soc_fut/2_2011/16.pdf. 8. Бауман З. Глобалізація. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М. : Весь Мир, 2004. – 188 с.